

*Семен Григорович Стеценко,
перший заступник начальника
з навчально-методичної та наукової роботи
Інституту кримінально-виконавчої служби,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України*

РІВНІСТЬ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Проблематика соціальної держави була і залишається актуальним об'єктом правових досліджень. Це пов'язано перш за все із неоднозначним сприйняттям даного феномену, його сутності, принципів і складових, та необхідністю наповнення реальним змістом конституційного положення про те, що Україна є соціальною державою. Попри наявні дослідження соціальної держави, недостатньо розробленими є питання принципів такої держави, зокрема, принципу рівності. Останній сприймається більше як ідеал, мета, яку в сучасних соціально-економічних та правових реаліях неможливо досягти. Водночас необхідно стверджувати, що і як будь-яке юридичне явище, рівність у якості принципу соціальної держави має власні ознаки, змістовне наповнення, проблеми реалізації.

Правовим характеристикам соціальної держави та рівності як правовому принципу присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників Ю. Барабаша, А. Колодія, В. Лемака, Л. Мамута, В. Нерсисянца, Н. Оніщенко, О. Панкевича, Н. Пархоменко, О. Петришина, П. Рабіновича, О. Родіонової, О. Скрипнюка, О. Скурко, В. Чиркіна, І. Яковюка. Зазначені праці сприяли більш ґрунтовному осмисленню феномену соціальної держави, стали основою для подальших наукових розвідок.

Мета статті полягає у визначенні поняття, сутності та проблемних місць реалізації рівності як принципу соціальної держави.

Чи може суспільство бути рівним? Ствердну відповідь дали б ініціатори Великої Французької революції, коли проголосили гасло про свободу, рівність та братерство. Ще раніше, у 1776 р., автори Декларації незалежності США припустили, що всі люди створені рівними і наділені певними невідчужуваними правами. Як міжнародний дороговказ сьогодення, Загальна декларація прав людини 1948 р. містить положення, згідно з яким всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах [1]. Здавалося б, це продовження ідей американських борців за незалежність та французьких просвітителів? Ні, не зовсім. Адже ретельний аналіз цього положення свідчить не про рівність узагалі, а про рівність лише при народженні. Продовжуючи, можемо зазначити, що Загальна декларація прав людини фактично допускає соціальну та правову стратифікацію. Йдучи ще далі, зазначимо, що інший же полюс розуміння принципу рівності демонструє відомий соціолог П. Сорокін, який стверджував, що суспільство без розшарування, з реальною рівністю його членів — міф, який так ніколи і не став реальністю за всю історію людства [2, с. 304]. Тим самим зазначимо, що палітра думок та позицій з приводу правової сутності рівності є досить різнобарвною.

В чому ж полягає соціальна цінність рівності як принципу соціальної держави? Перш за все, це з'ясування того, чим же є рівність з позицій побудови соціальної держави. В. Нерсисянець наголошував на необхідності чіткого виокремлення формальної та фактичної рівності. Перша з них відображає сутність правового принципу рівності і свідчить про те, що «у соціальній сфері рівність — це завжди правова рівність, формально-правова міра рівності. Адже правова рівність, як і всяка рівність, абстрагована (за власною основою та критерієм) від фактичних відмінностей і тому з необхідністю та за визначенням носить формальний характер» [3, с. 32]. Водночас, фактичну рівність вчений порівнював із зрівнялівкою, констатуючи її ірраціональний характер. В цілому ж говорячи про рівність як правову категорію, В. Нерсисянець наголошував на потенційній рівності, оскільки саме вона носить об'єктивний характер.

Як засіб досягнення соціальної стабільності сприймає рівність інший відомий російський фахівець Б. Ебзеев. На його думку, «зважаючи на соціальну політику держави, ставить на меті рівномірне сприяння благому всіх громадян та розподілу матеріальних тягарів пропорційно їх економічному потенціалу, одночасно виступає умовою соціальної стабільності» [4, с. 85]. Підтримуючи таке розуміння рівності,

варто вказати на цікаву особливість. Мова йде про розподіл матеріальних тягарів пропорційно економічному потенціалу громадян. Така позиція видається вдалим варіантом поєднання правомірних соціальних претензій держави та підтримки економічної активності громадян. На зв'язок соціальної держави та рівності звертають увагу представники вітчизняної теоретико-правової науки Н. Оніщенко та Н. Пархоменко, стверджуючи, що формування соціальної держави та права, відповідної правової системи можливе лише на основі реалізації конституційних положень щодо забезпечення рівних стандартів для кожного члену соціуму [5, с. 26].

Узагалі ж рівність як правове явище переважною мірою сприймається як складова конституційно-правового статусу людини і громадянина. Саме на цій підставі конституції та закони різних країн, в тому числі й України містять положення про недискримінацію, критерії застосування пільг, привілеїв та інші явища, тісно пов'язані з рівністю. Проте, завданням правової науки є визначення критеріїв рівності, сутнісного наповнення даного принципу, конструювання «запобіжників» викривлення та зловживання ним. Нам видається, що принцип рівності у його правовому вимірі носить переважно засадничий характер, який характеризує стартові можливості людини. Вони мають бути рівними, однаковими. Це певною мірою відображає природно-правові константи у публічно-правовій діяльності держави.

Важливим теоретико-методологічним та світоглядним питанням розуміння принципу рівності як складової соціальної держави є акцентування уваги на рівності як меті чи рівності як засобі соціалізації держави. На наше переконання, рівність як мета має більше недоліків, ніж переваг, оскільки вона фактично відтворює зрівнялівку, про яку писав В. Нерсисянц, шляхом абсолютизації рівних кількісних та якісних показників можливостей та реальних проявів життєдіяльності різних людей. З позицій філософії права певною мірою можна обґрунтувати рівність як мету через показ позитивних характеристик ідеального суспільства та соціальної держави, де остання з метою задоволення інтересів окремо взятої людини намагається гарантувати їй рівність у правах, рівність у соціальних та економічних стандартах, фактично підвищуючи статус одних за рахунок обмеження статусу інших. Що ж стосується рівності як засобу, вважаємо, що у нинішніх умовах він є більш адекватним відображенням стратегії побудови соціальної держави. Це свідчить про сприйняття рівності як засобу на шляху до досягнення чогось більшого, чогось більш вагомого для суспільства та окремої людини. Думається, що сприйняття рівності як засобу в контексті соціальної держави засвідчуватиме шлях до таких соціально значимих явищ як справедливість, адекватність, пропорційність, свобода. А вони, у свою чергу, більш адекватно відображатимуть соціальну державу, ніж якби порівнювати останню через розуміння рівності як мети.

Цікаву позицію займає російський теоретик права В. Крусс, котрий, на відміну від більшості дослідників феномену рівності (які аналізують цей принцип, його сутність та ознаки), акцентує увагу на вимогах до людини, щоб вона мала змогу вважатися рівною. Так, автор, при аналізі конституційних цінностей, зокрема вказує, що «конституційна рівноцінність не безумовна. Конституційно рівними є люди, які сприймають смисл та значення конституційних цінностей та які визнають їх конституційну нормативність, здатні вірити у добро та справедливість» [6, с. 39]. Таке розуміння має право на існування, проте воно, як видається, не бездоганне. Досліджуючи правовий смисл явища рівності, наголошуючи на тому, що вимоги торкаються не самого феномену рівності, а фактично висувуються до людини (іншими словами, людина не сама по собі може мати право вважатися рівною, хоча б у формально-правовому сенсі), автор значною мірою обмежує права людини. Наскільки це правильний підхід? У своєму прикладі конституційних цінностей дослідник зауважує про конституційну рівність лише тих людей, які сприймають смисл та значення конституційних цінностей. А як бути із тими, хто не сприймає смисл та значення таких цінностей за освітніми, розумовими, світоглядними характеристиками? Вони уже не є рівними? А якщо конституційні цінності сформульовані необ'єктивно, якщо сам Основний закон держави не відіграє роль фундаменту нормативно-правової бази? Відповіді на ці питання важливі як з позицій теоретико-правового погляду, так і з точки зору практичної правозастосовної практики.

Невирішеною проблемою теоретико-методологічного характеру при дослідженні державно-правових явищ є співвідношення принципів рівності та свободи. Як перший, так і другий має свої позитивні характеристики, втілення у життя яких на практиці дозволяє максимально забезпечити реалізацію прав, свобод та законних інтересів особи. Проте, нерідко мають місце протиріччя між принципом рівності (як одним із основоположних для соціальної держави) та принципом свободи (котрий забезпечує вільний розвиток особистості, лібералізацію багатьох сфер суспільного життя) [7, с. 65]. У цьому зв'язку має рацію В. Малахов, котрий стверджує: «Суспільству приходится выбирать: равенство или свобода. Одно несумисне с другим».

у масштабах суспільства. Рівність — безособовість, формальність, свобода — індивідуалізованість, змістовність» [8, с. 207]. Об'єктивно, треба розуміти так, що одночасно всі не можуть бути і рівними і вільними. Виходом із такого методологічного кута спроможна стати позиція провідного вітчизняного теоретика права П. Рабіновича, котрий стверджує, що до тенденцій розвитку та забезпечення основоположних прав людини належить, серед іншого, поширення принципу правової рівності на дедалі більше коло людей [9, с. 29].

На завершення вважаю за необхідне вказати наступне:

1. Рівність необхідно сприймати як один із ключових правових принципів соціальної держави. Переважною мірою він виражений на початкових етапах життя людини (і в цьому проявляється його природно-правовий характер), проте у подальшому саме держава в своїх претензіях називатися соціальною повинна здійснювати певні заходи, спрямовані на забезпечення не стільки фактичної рівності, скільки формальної (правової).

2. Реалізація на практиці принципу правової рівності не свідчить про абсолютну неприпустимість застосування державою протекційних, адаптаційних заходів, спрямованих на покращення правового статусу окремих категорій громадян. Головне, що має бути притаманно такого роду діяльності, — прозорість, об'єктивність та закріплення на найбільш можливо прийнятному нормативно-правовому рівні.

3. Рівність має сприйматися як засіб для досягнення інших загально соціальних цінностей, а не як мета при конструюванні організаційно-правових кроків, спрямованих на побудову соціальної держави.

Використані джерела:

1. *Всеобщая декларация прав человека* // Международная защита прав и свобод человека. — М.: Юрид. лит., 1990. — С. 14-20.
2. *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин; [общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов]; [пер. с англ.]. — М.: Политиздат, 1992. — 543 с.
3. *Нерсисянц В.С.* Философия права: [учебник] / В.С. Нерсисянц. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М.: Норма, 2006. — 848 с.
4. *Эбзеев Б.С.* Личность и государство в России: взаимная ответственность и конституционные обязанности / Б.С. Эбзеев. — М.: Норма, 2007. — 384 с.
5. *Онщенко Н.М.* Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: [монографія] / Н.М. Онщенко, Н.М. Пархоменко; [відп. ред. Ю.С. Шемшученко]. — К.: Видавництво «Юридична думка», 2011. — 176 с.
6. *Крусс В.И.* Нормативность конституционных ценностей / В.И. Крусс // Конституционные ценности: содержание и проблемы реализации. Материалы Международной научно-теоретической конференции 4-6 декабря 2008 г.: [в 2-х т.] / [под ред. Н.В. Витрука, Л.А. Нудненко]. — М.: Российская академия правосудия, 2010. — Т. 1. — С. 31-41.
7. *Стеценко С.Г.* Основоположні принципи соціальної держави / С.Г. Стеценко // Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри. Науково-практичний юридичний журнал. Випуск 3. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. — С. 63-66.
8. *Малахов В.П.* Философия права. Идеи и предположения: учеб. пособие / В.П. Малахов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. — 391 с.
9. *Рабінович П.М.* Основи загальної теорії права та держави: [навч. посіб.] / П.М. Рабінович. — [вид. 10-те, доповнене]. — Львів: Край, 2008. — 224 с.

Стеценко С. Г. Рівність як основоположний принцип соціальної держави.

У статті висвітлюються проблемні питання принципу рівності в контексті соціальної держави. Проаналізовано відмінності сприйняття даного принципу в контексті розуміння творців Декларації незалежності США та Великої Французької революції та реалій сьогодення. Акцентована увага на розумінні принципу рівності як мети чи рівності як засобі соціалізації держави. Критично проаналізовані позиції стосовно висування вимог до людини у контексті принципу рівності.

Ключові слова: основоположні принципи, соціальна держава, рівність, мета, засіб.

Стеценко С. Г. Равенство как основополагающий принцип социального государства.

В статье рассматриваются проблемные вопросы принципа равенства в контексте социального государства. Проанализированы различия восприятия данного принципа в контексте понимания создателей Декларации независимости США и Великой Французской революции и реалий сегодняшнего дня. Акцентировано внимание на понимании принципа равенства как цели или равенства как средства социализации государства. Критически проанализированы позиции относительно выдвижения требований к человеку в контексте принципа равенства.

Ключевые слова: основополагающие принципы, социальное государство, равенство, цель, средство.

Stetsenko S. Equality as a fundamental principle of the social state.

The article highlights the problems of the principle of equality in the context of the welfare state. The differences of perception of this principle in the context of understanding the creators of the Declaration of Independence and the French Revolution and the realities of today. The attention is focused on understanding the principle of equality as a goal or equality as a means of socialization state. Critically analyze position on the nomination requirements in the context of the principle of human equality.

Key words: basic principles, welfare state, equality, objective, means.